STUDIA CAROLIENSIA 2004. 2. SZÁM 10-30.

PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS

„POGÁNYOKKAL VÉDELMEZTETJÜK ORSZÁGUNKAT": KELETI NÉPEK A KÖZÉPKORI MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN, A KÁLIZOKTÓL A KUNOKIG[1]

Az első ezredfordulótól kezdve a keresztény Európához tartozó középkori magyar állam történetében látszólagos ellentmondást jelent, hogy a keleti steppékről az országba időről-időre befogadott etnikai csoportok hagyományos kultúrájukat és azzal együtt pogány hitvilágukat viszonylag hosszú ideig őrizték. Az alábbiakban sorra vesszük ezeket a népelemeket, kísérletet teszünk arra, hogy meghatározzuk hitvilágúk jellemző vonásait, és vázoljuk azokat az okokat és körülményeket, amelyek miatt a középkori Magyar Királyság évszázadokon keresztül viszonylagos türelemmel kezelte, de legalábbis megtűrte őseik hitéhez ragaszkodó alattvalóit. Az alábbi áttekintésben részletesebben szólunk az Árpád-kor végén beköltöző kunokról, mivel az ő magyarországi történetükben tudjuk legjobban nyomon követni a kereszténnyé válás hosszú folyamatát.

A pontusi steppéken lakó pogány népek világa nem volt ismeretlen a X. század végén és a XI. század elején kereszténnyé váló magyarok számára. E népek egyes csoportjai a honfoglaló magyarokkal együtt érkeztek a Kárpát-medencébe, a Kazár Birodalomból még a IX. század folyamán kiváló, lázadó kabar törzsek keretében.[2] A honfoglalás után, a X. század folyamán is költöztek Magyarországra keleti eredetű népelemek, többek között mohamedán volgai bolgárok, illetve besenyők.[3] A sámánisztikus hitvilágú honfoglaló magyarokkal együttélő keleti népcsoportok körében az alábbi vallási–hitvilági képzetek meglétével számolhatunk. Az iráni nyelvű magyarországi alánok – akiknek településhelyeit a névtudományi vizsgálatok szerint az *Oszlár*, *Eszlár*, *Varsány*,

---

[1] Jelen tanulmányunk első változata előadás formájában hangzott el a 2001. május 18-19-én az Université Paris IV Sorbonne-on a Roman Michalowski professzor (Centre de civilisation polonaise) és az École doctorale des Études Médiévales által rendezett, *Le Monde païen dans l'historiographie et les textes littéraires du Moyen Âge* című konferencián, *Le rôle des Comans païens dans le royaume chrétien de la Hongrie médiévale au rapport des sources historiques et iconographiques* címen. Az idézetben szereplő kijelentés IV. Béla királynak IV. Ince pápához intézett, 1250. november 11-én kelt leveléből származik: MAKKAI LÁSZLÓ – MEZEY LÁSZLÓ: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század.* Budapest, 1960. 157.

[2] A kabarokról lásd BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTÍN: *A birodalom kormányzása*. A görög szöveget kiadta és fordította MORAVCSIK GYULA. Budapest, 1950. 39. fejezet, 175.; LIGETI LAJOS: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban.* Budapest, 1986. 359–360.; GYÖRFFY GYÖRGY: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről.* Budapest, 1959. 44.; GYÖRFFY GYÖRGY: A csatlakozott népek. In: GYÖRFFY GYÖRGY: *A magyarság keleti elemei.* Budapest, 1990. 43.

[3] GYÖRFFY GYÖRGY: *Tanulmányok* ... 60-61.; GYÖRFFY GYÖRGY: A csatlakozott népek. 61–62.

Oszián és *Ladány* helynevek jelzik – részben mohamedánok voltak, részben orthodox keresztények, de valószínűleg ősi dualisztikus hitvilágúk egyes elemeit is őrizték.[4] A szintén iráni nyelvű khorezmieket (hvárezmieket) Magyarországon káliznak nevezték, emlékük a *Kalász*, *Káloz*, *Kálozd*, *Koroncó* helynevekben maradt fenn, valamint krónikáink szerint egy honfoglalás előtt csatlakozott magyar nemzetség nevében (*de gente Corosmina*).[5] A források egybehangzó véleménye szerint a khorezmiek jelentős szerepet töltöttek be a Kazár Birodalomban, és már a VIII. század óta mohamedánok voltak. Magyarországon az Árpád-korban a katonai segédnépek között szerepelnek, az ország különböző vidékein megtaláljuk őket, jelentős településcsoportjuk volt Nyitra és Szerém megyében.[6] A XII. század közepén Magyarországon járt arab utazó, Abū-Hāmid al-Andalusī al-Garnāti szerint az itt élő hvárezmiek utódai nyilvánosan keresztények, de titkolják az iszlám vallását.[7] A kabar törzsek etnikai összetevői között valószínűleg magukkal a türk eredetű kazárokkal is számolnunk kell, a *Kazár*, *Kozár*, *Kozárvár* helynevek hozhatók velük kapcsolatba. A kazárok eredetileg sámánhitűek voltak, uralkodó rétegük 860 körül felvette a zsidó vallást. Kazár zsidó előkelők magyarországi jelenlétére utalhat néhány adat: az Árpád-kori Zsidó-nem a Pest megyei Zsidó faluban álló nemzetségi monostorával; héber személynevek viselése a Baracska-nemben a XIII. században; lehetséges, hogy az Esztergom megyei Zsidód falu alapítása és névadása is ide kapcsolható.[8] A Baranya megyei Kozár falu közelében fekvő ellendi X–XI. századi köznépi temetőben héber betűkkel is jelölt gyűrűket tártak fel a régészek.[9]

A Kazár Birodalomban élt bolgár-török népesség is, ezek töredékei feltehetően szintén megtalálhatók voltak a kabar törzsek keretei között. GYÖRFFY GYÖRGY véleménye szerint a régi bolgár törzsek nevét őrizte meg a magyarországi Zovárd nemzetség (*suvar* törzsnév), a *Bercel* helynév (*b.rsūla*

---

4 GYÖRFFY GYÖRGY: *Tanulmányok* ... 54–59.; GYÖRFFY GYÖRGY: A csatlakozott népek. 54-60. A XIV. századi Magyarországon élő, a kaukázusi alánokkal rokon jászoknál előforduló személynevek jelentéstani szempontból arról tanúskodnak, hogy a személynévadási szokásokban még ekkor is érvényesült a dualisztikus világfelfogás. Ugyanakkor a jászoknál a steppei népekkel való hosszú történeti kapcsolataik ellenére a sámánhit hatása alig mutatható ki. PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS: *Besenyők, kunok, jászok.* Hereditas. Budapest, 1989. 57–58.

5 GYÖRFFY GYÖRGY: *Tanulmányok* ... 49–54.; GYÖRFFY GYÖRGY: A csatlakozott népek. 51–54.

6 GYÖRFFY GYÖRGY: *Tanulmányok* ... 51–53.; GYÖRFFY GYÖRGY: A csatlakozott népek. 51–53.

7 *„Itt* (*Unkúrijjában*, t.i. Magyarországon) ... *megszámlálhatatlanul sokan vannak a hvárezmiek. A hvárezmi származásúak a királyt szolgálják, kereszténynek tettetik magukat, s titokban tartják, hogy muszlimok.”* BOLSAKOV, O. G. – MONGAJT, A. L.: *Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában. 1131–1153.* Ford. IVÁNYI TAMÁS és BAKCSI GYÖRGY. Budapest, 1985. 56.

8 GYÖRFFY GYÖRGY: *Tanulmányok* ... 50–51.; GYÖRFFY GYÖRGY: A csatlakozott népek. 49–50.; GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* I-IV. Budapest, 1963–1998. II. 318., IV. 564–565.

9 DIENES ISTVÁN: *A honfoglaló magyarok.* Hereditas. Budapest, 1972. 48.

törzsnév) és a székely népnév (’*.s.k.l* törzsnév, ejtése megközelítőleg *eszkil*).[10] A bolgár-törökök hitvilága – a többi régi török néphez hasonlóan – eredetileg sámánisztikus volt. A volgai bolgárok azonban 922-ben áttértek az iszlámra, mohamedán bolgárokkal tehát csak ezen időpont után számolhatunk. IBN RUSZTA 930 körül írott művében arról tudósít, hogy a volgai bolgároknál *„a lakosság többsége mohamedánnak vallja magát. Lakótelepeiken mecsetjeik és korán-iskoláik vannak, de vannak müezzinjeik és imámjaik is.”* Ugyanakkor megjegyzi, hogy hitetlenek is vannak közöttük.[11] Az ANONYMUS által megörökített hagyomány szerint Taksony fejedelem idejében izmaeliták (azaz mohamedánok) jöttek Magyarországra Volgai Bolgárországból (*Bular* földről), s a fejedelem különböző vidékeken földeket és Pest várát adományozta nekik.[12]

Az Árpád-kori Magyarországon tehát etnikai eredetük szempontjából különböző, több kisebb-nagyobb csoportot alkotó, de összességében számottevő mohamedán népesség élt, akik vallásukat még hosszú ideig nem adták fel. A latin nyelvű forrásokban „izmaelita” (*Hysmaelitae*, *Ysmahelitae*, *Ismaelite*) és „szaracén” (*Saraceni*) néven szerepelnek. Magyar nevük *Böszörmény* volt, amely a török *müsürman ~ büsürmen* szóval, valamint a perzsa *muslimān*-nal vethető egybe. *Böszörmény* helynevek (*Buzermen*, *Bezermen*, *Bozermen*) a XIII. század óta a dukátus területén a Nyírségben és Bihar megyében, továbbá Pest, Sáros és Temes megyében fordulnak elő.[13]

Az 1092. évi szabolcsi zsinat határozatai szerint Szent László kísérletet tett arra, hogy megtérítse az országban élő izmaelita kereskedőket. Azokat, akik megkeresztelkedésük után visszatértek régi törvényeikhez, arra kötelezték, hogy hagyják el lakhelyeiket és más falvakba településsenek át.[14]

---

[10] GYÖRFFY GYÖRGY: *Tanulmányok* ... 62–68.; GYÖRFFY GYÖRGY: A csatlakozott népek. 62–70, 80-82.; LIGETI LAJOS: *A magyar nyelv török kapcsolatai* ... 371–375. LIGETI nem fogadja el, hogy a székely népnév kapcsolatban lenne az eszkil vagy eszegel bolgárok nevével.

[11] GYÖRFFY GYÖRGY: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai.* 2. kiad. Budapest, 1975. 91.; LIGETI LAJOS: *A magyar nyelv török kapcsolatai* ... 371.

[12] GYÖRFFY GYÖRGY: *Tanulmányok* ... 61.; GYÖRFFY GYÖRGY: A csatlakozott népek. 62.; GYÖRFFY GYÖRGY: *Pest-Buda kialakulása. Budapest története a honfoglalástól az Árpád-kor végi székvárossá alakulásig.* Budapest, 1997. 74–75.; ANONYMUS: *Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről.* Fordította és jegyzetekkel ellátta PAIS DEZSŐ. Budapest, 1977. 132.

[13] GYÖRFFY GYÖRGY: *Tanulmányok* ... 54.; GYÖRFFY GYÖRGY: A csatlakozott népek. 54.; KOSSÁNYI BÉLA: A XI-XII. századi „izmaelita” és „saracenus” elnevezésekről. In: *Károlyi Árpád Emlékkönyv.* Szerk.: DOMANOVSZKY Sándor. Budapest, 1933. 308–316.; LIGETI LAJOS: *A magyar nyelv török kapcsolatai* ... 269.; BEREND, NORA: *At the Gate of Christendom. Jews, Muslims and ’Pagans’ in Medieval Hungary, c. 1000-c. 1300.* Cambridge, 2001. 64–65.

[14] Szent László ún. I. törvénykönyve, 9. ZÁVODSZKY LEVENTE: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai.* Függelék: A törvények szövege. Budapest, 1904. 159.; BERTÉNYI IVÁN (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény. 1000–1526.* Budapest, 2000. 244.

Kálmán király az 1100 körül tartott tarcali zsinaton elődjénél szigorúbb intézkedéseket hozott a régi hitükhez ragaszkodó izmaeliták megbüntetésére. Megparancsolta, hogy minden falujuk építsen templomot, azt adománnyal lássák el, majd a lakosság fele költözzön máshova; megtiltotta, hogy egymás közt házasodjanak; intézkedett a mohamedán étkezési szokások tilalmáról, egyebek között disznóhúsevésre kényszerítve az izmaelitákat.[15] Kálmán II. törvénykönyvének a zsidókkal kapcsolatos rendelkezései nem hitbeli kérdésekkel foglalkoznak, hanem a zsidók és keresztények közötti kölcsönügyleteket és adásvételeket szabályozzák, valamint a zsidók számára tiltják keresztény rabszolgák tartását vagy vásárlását.[16]

Szent László és Kálmán király szigorú intézkedései nem érték el céljukat, az ország mohamedán lakosai nem váltak kereszténnyé. Amikor Abū-Hāmid al-Andalusī al-Garnāti arab utazó meglátogatta a magyarországi muzulmán közösségeket (khorezmieket és maghrebieket) és három évig (1150-től 1153-ig) közöttük tartózkodott, azt tapasztalta, hogy II. Géza király meghagyta őket vallásuk gyakorlásában, illetve szemet hunyt afölött, hogy egyik csoportjuk csak színleg lett keresztény. Abū-Hāmid a király engedélyével gondját viselte a muzulmánok hitéletének és még arab nyelvet is tanított nekik.[17] A magyar király toleranciája a muzulmán közösség gazdasági (kereskedelmi, pénzügyi, sókamarai stb.) szerepével és katonai fontosságával magyarázható. A magyarországi mohamedánok asszimilációjára csak az után került sor, hogy a XIII. század első felében a pápaság valóságos hadjáratot folytatott a pogányok és eretnekek ellen. Pápai nyomásra II. András 1233-ban kiadta a beregi egyezményt, amely megtiltja a zsidók és a szaracénok (izmaeliták) számára a közhivatalok viselését, rendelkezik jellel való megkülönböztetésükről és arról, hogy a továbbiakban nem lakhatnak együtt keresztényekkel.[18] Ezen intézkedések ellenére még IV. László korában is arról hallunk, hogy szaracénok és más pogányok különféle méltóságokat viselnek, amint Lodomér esztergomi érsek 1288-ban a pápához írott levelében panaszkodik.[19]

Forrásaink szerint a XI–XII. században a királyi sereg könnyűlovas segédcsapatait khorezmiek, besenyők és székelyek képezték. Ezek háborúban az elővéd és utóvéd szerepét töltötték be.[20]

---

[15] Kálmán király I. törvénykönyve, 46–49. ZÁVODSZKY LEVENTE: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények* ... 189–190.; BERTÉNYI IVÁN (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény.* 256.

[16] Kálmán király II. törvénykönyve, 1-7. ZÁVODSZKY LEVENTE: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények* … 195–196.; BERTÉNYI IVÁN (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény.* 266–267.

[17] BOLSAKOV, O. G. – MONGAJT, A. L.: *Abu-Hámid al-Garnáti utazása* ... 56–62.

[18] BERTÉNYI IVÁN (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény.* 402–403.

[19] MAKKAI LÁSZLÓ – MEZEY LÁSZLÓ: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek.* 204, 208–211.

[20] GYÖRFFY GYÖRGY: A csatlakozott népek; Besenyők és magyarok. In: GYÖRFFY GYÖRGY: *A magyarság* ... 45, 51–53, 119–120.;

Magyarországra a X. század közepe és a XII. század eleje (1122) között több hullámban költöztek besenyők. A magyarok a honfoglalás után évtizedeken keresztül tartózkodtak attól, hogy a besenyőkkel kapcsolatba kerüljenek, azonban tudunk arról, hogy a 930-as években besenyőkkel szövetkezve támadtak bolgár és bizánci területre. Az első besenyő csoportok valószínűleg Taksony fejedelem uralkodása alatt (955–970) érkeztek Magyarországra. ANONYMUS szerint Taksony fejedelem „a kunok földjéről" hozott feleséget (azaz valójában besenyő földről, hiszen a kunok akkor még nem laktak Európában). Ugyanebben az időben jött Magyarországra egy besenyő vezér, *Thonuzoba*, feltehetően annak a besenyő hercegnőnek a kíséretében, aki Taksony felesége lett, esetleg éppen az ő nemzetségének egyik előkelő tagjáról lehet szó. Tonuzoba Heves megye tiszántúli részén, a mai Abádszalók környékén kapott szállásbirtokot, központi szálláshelye Tomajmonostora környékén lehetett, itt volt ugyanis az Árpád-korban a tőle leszármazott Tomaj-nemzetség családi központja. Valószínűleg családi legenda tartotta fenn, hogy a Szent István uralkodását is megérő Tonuzoba és felesége nem akart kereszténnyé lenni, de fiuk, Urkund (*Vrcun*) már igaz kereszténynyként élt. ANONYMUS a pogány apa és keresztény fia, Tonuzoba és Urkund ellentétpárját állítja példaként kortársai elé azzal a szimbolikus képpel, hogy a pogányok élve eltemettetnek, de a keresztséget vállalók Krisztussal élnek mindörökké.[21] Hasonló történet bizonyára más családban is előfordult Géza és Szent István korában, nem lehet véletlen azonban, hogy a *Gesta Hungarorum* szerzője egy keletről jött besenyő nemzetség példájával fejezi be művét. Pogányságot még a mű megírása idején, a XII. század elején is leginkább a keleti jövevények között lehetett találni Magyarországon.

Az államalapítás után beköltöző besenyő csoportokkal újra meg újra a steppei népek pogány hitvilága jelent meg a Kárpát-medencében. (Egyes vélemények szerint a besenyők között mohamedánok is voltak, erre azonban biztos forrásadatunk nincs.) Királyaink az ország különböző vidékein telepítették le a besenyőket, nagyobb összefüggő településcsoportjuk csak néhány helyen alakult ki (pl. a Sárvíz vidéke, a Rába alsó folyása, a Maros torkolatától délre fekvő mocsaras vidék), területi autonómiát nem kaptak. XIII–XIV. századi oklevelekből tudjuk, hogy a királyi birtokokon élő, ún. besenyő szabadságot (*libertas Bissenorum*) élvező besenyők katonai szolgálattal tartoztak a

[21] GYÖRFFY GYÖRGY: Besenyők és magyarok. 109, 168, 187.; SZENTPÉTERY, E.: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Budapest, 1937–1938. (továbbiakban: SRH) I. 37.; ANONYMUS: *Gesta Hungarorum.* 132-133.; ANONYMUS: *A magyarok cselekedetei*. Ford.: VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Millenniumi magyar történelem. Budapest, 1999. 48–49, 71.; BOLLÓK JÁNOS: A Thonuzoba-legenda történelmi hitele. *Századok* 113 (1979) 97–107. – Ha a fentiek fényében nem is gondolhatunk arra, hogy Tonuzobát és feleségét élve temették volna el az Abád-révbe, az bizonyosnak látszik, hogy pogány módra temetkeztek, a steppei előkelők szokása szerint kurgán-sírba.

királynak.[22] Nyelvüket és steppei kulturájuk bizonyos elemeit ugyan még néhány nemzedéken keresztül őrizték, de hamar betagolódtak a magyar társadalomba és kereszténnyé váltak. A XI. század folyamán előfordult még, hogy egyes besenyők pogány rítus szerint temették el halottaikat, ahogy ezt egyes besenyő sírleletekből származó, keleti típusú lószerszámok és fegyverek tanúsítják.[23] A százdi apátság 1067 körül kelt alapítólevele a Borsod megyei Szihalom határában említi a besenyők kútját és egy utat, amely a besenyők sírjai felé vezet; a birtokon csakugyan laktak besenyők, az ott lakó népek között 20 magyar és 10 besenyő lovast említenek.[24] Itt valószínűleg halomsírokról, kurgánokról van szó, a középkori nomád török népek jellegzetes temetkezéseiről. Az ilyen mesterséges halmokat jelölő alföldi *Korhány* földrajzi név valószínűleg a besenyők vagy a kunok kipcsak jellegű nyelvéből származik.[25]

A kunok az előző népektől eltérően más történeti körülmények között kerültek Magyarországra, etnikai kiváltságokat és területi autonómiát kaptak, sorsuk így másképp alakult. Habár hosszú ideig ők is katonai feladatkört töltöttek be, annak megszűnése és a magyar társadalomba való integrálódásuk után is megőrizték származástudatukat.

A tatárjárás előtt a Fekete-tengertől északra elterülő füves pusztaság a kun törzsszövetség uralma alatt állt. A belső-ázsiai eredetű, kipcsak-török nyelven beszélő kunok az 1060-as években költöztek a Volgától nyugatra és az 1070-es évek végére az Al-Dunáig meghódították a steppét, de annak nyugati végét sokáig még nem népesítették be. A XI–XII. században a kunok keleti és nyugati szövetségéről tudunk, köztük a Dnyeper jelentette a választóvonalat, melynek mentén egy időre az oroszok vertek éket a kun törzsek közé. A XII. század végén kezdett kialakulni az egységes káni hatalom a törzsszövetség egésze fölött, összefüggésben a déli orosz fejedelemségek fölött elért katonai sikerekkel. A káni központok a Dnyepertől keletre, a Donyec folyó vidékén és az Azovi-tenger mellékén voltak.[26]

---

[22] GYÖRFFY GYÖRGY: *Besenyők és magyarok.* 168–169.; PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS: *Besenyők, kunok, jászok*. 26–27.

[23] A legnevezetesebb ilyen sírlelet Sárbogárd–Tinód pusztán (Fejér m.) került elő a XIX. század végén, a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzik: ezüst berakásos pofarudas zabla, kengyel, két szablya. PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS: *Besenyők, kunok, jászok*. 30–33, 1-2. kép.

[24] *„… pervenit … ad puteum Bissenorum et tendit ad viam … per quam venitur ad sepulturas Bissenorum”*. GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* I. 807–808.; GYÖRFFY GYÖRGY: *A magyarság …* 158–159.

[25] A legújabb vélemény szerint a *korhány* szó és változatai kun eredetűek: AYDEMIR, HAKAN: Új kutatási irány a kun-magyar nyelvi kapcsolatok terén. In: *A Jászkunság kutatása 2000.* Szerk.: BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET – HORTINÉ BATHÓ EDIT – KISS ERIKA. Jászberény – Kiskunfélegyháza, 2002. 157–158.

[26] RASOVSKIJ, D. A.: Polovcy. III. Predely „Polja Poloveckago” II. *Seminarium Kondakovianum* 10 (1938) 166–175.; RASOVSKIJ, D. A.: Polovcy. IV. Voennaja istorija Polovcev. *Seminarium*

A Magyar Királyság részéről a kunok közötti keresztény térítés II. András uralkodása alatt kezdődött el. A történeti irodalomban elterjedt az a nézet, hogy a Német Lovagrend, melyet éppen a kun betörések ellen telepítettek Erdély délkeleti határvidékére, 1211 és 1225 között folytatott térítő tevékenységet is. A Lovagrend magyarországi működésével kapcsolatos oklevelek tanúsága szerint csak arra van példa néhány esetben, hogy a lovagok által elfoglalt Kárpátokon túli területeken a legyőzött kun csoportok megtértek. A kérdést vizsgáló KOVÁCS SZILVIA véleménye szerint maguk a lovagok nem folytattak missziós tevékenységet, legfeljebb arról lehet szó, hogy az ő fegyveres védelmük alatt történtek térítési kísérletek. Nem lehetetlen, hogy a domonkosok első misszióinak sikertelenségét is ez okozta, a Lovagrend számára ugyanis a kunok földje elsősorban a fegyveres hódítás célpontja volt.[27]

Az 1220-as években Béla „ifjabb király" (a későbbi IV. Béla) felvállalta a keresztény hit terjesztését a Magyarországgal szomszédos országokban a pogányok és az eretnekek között, kelet felé a kunoknál és dél felé, a Balkánon az orthodoxok között. A Német Lovagrend kiűzése után, 1226-ban lett Erdély kormányzója, ettől kezdve támogatta a domonkosok kunok közötti térítő útjait. A domonkos rend magyarországi provinciája 1221-ben jött létre Paulus Hungarus szervezésében. A domonkosok első missziója a kun szállásterületek felé eredménytelen volt, a pogányok a szerzeteseket visszaűzték. Az 1223-ra tehető második úton ugyan a domonkosok eljutottak a Dnyeperig, de közülük csak kevesek értek el eredményt, mivel a szerzetesek egy részét a kunok foglyul ejtették vagy megölték.[28] A mongolok első nagy nyugati hadjárata után változott a helyzet. 1223-ban a Kalka folyónál a szövetséges orosz és kun hadak súlyos vereséget szenvedtek a mongoloktól, és bár a mongol hadsereg nem maradt Európában, a kun lakosság egy része a steppe nyugati vége felé menekült. A domonkosok lankadatlan térítő tevékenységének köszönhető, hogy 1227-ben a Prut és a Szeret között nomadizáló kun törzs főnöke, *Bortz* fejedelem úgy határozott, hogy népével (a források állítása szerint mintegy 15 000 lélekkel) együtt felveszi a keresztséget és a magyar király fennhatósága alá helyezi magát. A kun fejedelem a megkeresztelés kérésével követséget küldött az esztergomi érsekhez, melyet fia vezetett, és tagjai között tizenkét kun előkelőn kívül a térítő szerzeteseket is megtaláljuk. Az érsek a fejedelem fiát és az őt kísérő kun

Kondakovianum 11 (1940) 108–114.; KOSSÁNYI BÉLA: Az úzok és komának történetéhez a XI-XII. században. *Századok* 57–58 (1923–1924) 527–528.; PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS: *Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában.* Karcag, 1994. 41–47.

[27] KOVÁCS SZILVIA: A Német Lovagrend és a kunok közötti fegyveres hódítás és térítés. In: *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek. III. Szegedi Steppetörténeti Konferencia. Szeged, 2002. szeptember 9-10.* Szerk.: BALOGH LÁSZLÓ – KELLER LÁSZLÓ. Budapest, 2004. 139–150.

[28] FERENŢ, IOAN: *A kunok és püspökségük*, *Cumanii şi episcopia lor*. Budapest, 1981. 119–124.; GYÖRFFY GYÖRGY: *Napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpini és Rubruk útijelentései.* Budapest, 1965. 14–15. ; *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Főszerk.: KRISTÓ GYULA. Szerk.: ENGEL PÁL – MAKK FERENC. BUDAPEST, 1994. 171, 435.

nemeseket azon nyomban megkeresztelte. A fejedelem és népe megkeresztelésére Kunországban (*Cumania*) került sor Róbert esztergomi érsek, Béla herceg és három magyar püspök jelenlétében.[29] 1227–1228-ban az esztergomi érsek kinevezte a kunok püspökévé Theodorikot, a magyarországi domonkosok tartományfőnökét. 1229-ben megszervezték az új egyházmegyét, a kun püspökséget a Kárpátokon túl, az Olt, a Duna és a Szeret között. Csak későbbi, tatárjárás utáni forrásból tudjuk, hogy a püspökség székhelye Milkó (*Milco*) várában volt, a hasonló nevű folyó mellett (Milcov, Románia), ahol a székesegyház is felépült még a tatárjárás előtt. 1241-ben mind a vár, mind a székesegyház elpusztult, a papságot a mongolok szétkergették vagy kivégezték. Ez az egyházmegye tehát csak a tatárjárásig működött, területe az Arany Horda uralma alá került és egy időre elnéptelenedett. Sikertelen volt a XIII-XIV. század folyamán a magyar királyok és az esztergomi érsekség kísérlete a püspökség újjászervezésére, mely csak *de jure* létezett 1512-ig.[30]

A mongolok második nagy nyugati hadjárata a kun fejedelemséget is felmorzsolta. 1239-ben Köten (*Kuthen*) kun fejedelem népének egy részével Magyarországra költözött. Felajánlotta, hogy a katolikus hitre térnek, ha a király hajlandó őket befogadni és szabadságukban megtartani. Ezzel nemcsak a Magyar Királyság népessége és fegyveres ereje növekedett meg, hanem a keresztény térítés is jelentős sikert könyvelhetett el. ROGERIUS szerint: „Ennek hallatára nagyon nagy öröm töltötte el a királyt, egyrészt azért, hogy egy olyan fejedelem, aki eddig vele mintegy egyenlő volt, hajlandó az ő fennhatóságának alávetni magát; másrészt azért, mivel így valóra válthatta tervét, megnyervén ennyi lelket Jézus Krisztusnak.”[31] ROGERIUS 40 000 családról szóló adata jellegzetes középkori túlzás, a beköltöző kunok lélekszáma legfeljebb 70-80 000 főre becsülhető.[32]

---

[29] GYÁRFÁS ISTVÁN: *A jász-kúnok története.* I-IV. Kecskemét-Szolnok-Budapest, 1870–1883. II. 394; FERENȚ, IOAN: *A kunok és püspökségük*. 125-127.; GYÖRFFY GYÖRGY: *Napkelet felfedezése.* 16. A pápai oklevélben a *princeps Bortz* formában lejegyzett kun név olvasata GYÖRFFY szerint Barc (Bejbarsz, azaz ‘Barsz Úr’). A név az ótörök *Bars* ’tigris’ szóval egyeztethető: lásd NADELJAEV, V. M. – NASILOV, D. M. – TENIŠEV, E. R. – ŠČERBAK, A. M. (eds.): *Drevnetjurkskij slovar’*. Leningrad 1969. 84-85. RÁSONYI megfejtése szerint a kun *borč* ‘adósság’ vagy a *burč* ‘bors’ szó rejlik a névben: RÁSONYI, LÁSZLÓ: Les anthroponymes comans de Hongrie. *Acta Orientalia ASH* 20 (1967) 138.

[30] GYÁRFÁS ISTVÁN: *A jász-kúnok története.* II. 221-225, 394, 396-400.; FERENȚ, IOAN: *A kunok és püspökségük*. 136–138, 142–146.; MAKKAI LÁSZLÓ: *A milkói (kun) püspökség és népei*. Debrecen, 1936. 15–18.; *Korai magyar történeti lexikon.* 171, 458–459.; GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. 824.

[31] ROGERIUS: Siralmas Ének. In: *A tatárjárás emlékezete.* Szerk.: KATONA TAMÁS. Budapest, 1981. 112–113.

[32] PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS: *Besenyők, kunok, jászok*. 52–53. Nem tartjuk valószínűnek, hogy a milkói kun püspökségben megkeresztelt kunok Köten fejedelemmel együtt áttelepültek volna Magyarországra. A források szerint Köten kunjai a beköltözéskor pogányok voltak, valószínűleg a Dnyeper–Donyec vidéki törzsek népéből tevődtek össze.

A Köten megölése miatt kivonuló kunokat a tatárjárás után IV. Béla visszahívta és az új szövetséget házasságkötéssel pecsételte meg: fia, a későbbi V. István feleségül vette a kunok új fejedelmének leányát, Erzsébetet (a kun fejedelem valószínűleg azonos az 1255-ben említett *Zeyhanus dux*-szal). A házassági szertartást 1247-ben a budai domonkos templomban tartották, a kun fejedelem, felesége és leánya ott megkeresztelkedett. Ebből az alkalomból tíz kun előkelő ősi szokás szerint tett hűségesküt a magyar királynak: karddal kettévágott kutyára esküdtek, hogy a magyarok földjét meg fogják védelmezni a tatárok és más barbár népek ellen. Ugyanezt a kun szokást JOINVILLE is leírta annak kapcsán, hogy a latin császár és kísérete vérszerződést kötött az al-dunai kunokkal. Az ezüst kupába eresztett vért borral és vízzel összekeverték és ittak belőle, így a kunok hite szerint vértestvérekké váltak. A szertartás végén egy kutyát hajtottak át a francia bárók és a kun főemberek között és kardjukkal összevagdalták. A kunok azt mondották, így járjanak ők maguk is, ha hűtlenek lesznek egymáshoz. Az eset az analógiás varázslás remek példája.[33]

A kunok hitvilágáról a korabeli források segítségével és a régészeti kutatások eredményei alapján viszonylag részletes képet alkothatunk, s ez a régi török és mongol népek hiedelemvilágához hasonlóan sámánizmusnak nevezhető. Van ugyan egy forrásunk, SHARAF AL-ZAMAN TAHIR MARVAZĪ *Az állatok természete* című, 1120 körül írott munkája, amely szerint az Észak-Kína felől Közép-Ázsiába vándorló kunok nesztoriánusok voltak. „Hozzájuk (t.i. a törökökhöz) tartoznak a *qūn*-ok. Ezek *Qitay* országából jöttek, mert féltek a *qitā*-kántól. Nesztoriánus keresztények voltak, és legelőik szűkössége miatt vándoroltak el lakóhelyükről."[34] A nesztoriánus kereszténység Belső-Ázsiában meglehetősen elterjedt volt a középkorban. A mongol kán udvarában járt PLANO CARPINI szerint az ujgurok, RUBRUK szerint a kereitek és a merkitek voltak nesztoriánusok.[35] Bizonyosra vehetjük tehát, hogy a kunok vándorlásuk során kapcsolatba kerültek a nesztoriánus kereszténységet befogadó népekkel és e vallás papjaival, ennek azonban semmi nyomát nem tudjuk felfedezni a Kelet-Európába került kunok kultúrájában. MARVAZĪ értesülése mégis hitelesnek tekinthető, mivel azt bizonyára az 1094–1097 között Hvárezmet kormányzó

---

[33] Az V. István esküvőjén történt hűségesküt Plano Carpini útijelentésének a luxemburgi Bibliothèque Nationale-ban őrzött kézirata végén található függelék tartalmazza. GYÁRFÁS ISTVÁN: *A jász-kúnok története.* II. 404.; GYÖRFFY GYÖRGY: *Napkelet felfedezése.* 116–117. – JOINVILLE leírását kiadta GOMBOS, A. F.: *Catalogus fontium historiae Hungaricae.* Budapest, 1937–1938. II. 1230–1231. – *Zeyhanus dux*-ról lásd: GYÖRFFY GYÖRGY: A magyarországi kun társadalom a XIII–XIV. században. In: GYÖRFFY GYÖRGY: *A magyarság keleti elemei*. 281.

[34] MINORSKY, V.: *Marvazî, Sharaf al-Zamân Tâhir: On China, the Turks and India.* Arabic text with an English translation and commentary by – . London, 1942. 29–30.; RÁSONYI, LÁSZLÓ: Les Turcs non-islamisés en Occident (Péçénègues, Ouzes et Qiptchaqs, et leurs rapports avec les Hongrois). *Philologiae Turcicae Fundamenta,* III. Wiesbaden, 1970. 10–11.

[35] GYÖRFFY GYÖRGY: *Napkelet felfedezése.* 70, 144.; *Korai magyar történeti lexikon.* 492.

Ikindzsi ibn Kocskartól szerezte, aki maga is kun származású volt. Arra gondolhatunk, hogy a mongol kánokhoz hasonlóan egyes kun törzsfők vagy kánok is engedélyezték udvarukban a nesztoriánus papok működését, de ők maguk nem lettek hívei ennek az irányzatnak.

JOHANNES PLANO CARPINI ferences szerzetes, akit IV. Ince pápa 1245-ben küldött követségbe a mongol kánhoz, lejegyezte a szellemvilággal közvetítő személy, a sámán kun nevét: *kam*. A szintén ferences WILLELMUS DE RUBRUK, akit IX. Lajos francia király 1252-ben küldött a mongolokhoz, ugyancsak említi ezt a nevet *chan* formában, amikor a „sámánok” (*divini*) tevékenységéről szól. A szövegösszefüggésből világosan kitűnik, hogy ’varázsló, jövendölő’ értelemben használja a szót: „Egyes sámánok szellemeket is idéznek … Az a kám, aki a szellemet megidézi, elkezdi mondani az ő varázsénekeit, majd a kezében tartott dobot erősen a földhöz vágja. Végül elkezd őrjöngeni és megkötözteti magát. Ekkor a sötétben előjön a szellem …” Hasonló értelemben az 1300 körül lejegyzett *Codex Cumanicus*-ban is megtalálható ugyanez a szó, nőnemű alakban: *incantatrix – kam katun* ’bűbájoló, varázslónő’.[36] A sámánizmus egyes elemei kimutathatók a kun alapnépességű Moldvában, ahol a XVII. században még általános volt a bűbájos férfiak és nők tevékenysége, mint a sámán mesterség továbbélése. Bandinus, Moldva katolikus püspöke 1648-ban a pápának küldött jelentésében leírta a bűbájosok révületbe esését, ami a sámánrévület megfelelője. Tapasztalatai szerint: „A bűbájoskodás és rontás mesterségét gyakorolni és tanulni mindenkinek szabad és mindenkire nézve tisztességhozó.”[37]

A Magyarországra települt kunok hiedelemvilágáról, vallási képzeteiről az írott források csak általánosságban adnak tájékoztatást, hangsúlyozva a pogány szokásokat, a bálványok tiszteletét. Az 1279. június 23-án kelt ún. első kun törvény szövege szerint: „Hogy tudniillik a kunok mindnyájan, kivétel nélkül, akik még nincsenek megkeresztelve, bármilyen korúak és neműek is, a keresztség szentségét elnyerni akarják és óhajtják, és magukhoz venni és megtartani az összes egyházi szentségeket és minden mást, amelyeknek megtartását a szent római egyház tanítja s amelyeket megtart és hirdet és *a bálványok tiszteletét és mindenféle pogány szokást* kivétel nélkül elhagyván és teljességgel megszüntetvén a katolikus hit egységét óhajtják szolgálni.” Az oklevél további cikkelyeiből kiderül, hogy a kortársak pogány szokásként értékelték a sátrakban és nemezházakban (jurtákban) lakást, az erőszakoskodást, a keresztény emberek megölését – bár ez utóbbiak ebben a korban nyilvánvalóan

[36] GYÖRFFY GYÖRGY: *Napkelet felfedezése.* 64, 205.; KUUN, G. (ed.): *Codex Cumanicus.* With the Prolegomena to the Codex Cumanicus by LOUIS LIGETI. Budapest, 1981. 9, 262. – Az ótörök nyelvben a *Qam* jelentése ’sámán’ volt: lásd NADELJAEV, V. M. – NASILOV, D. M. – etc. (eds.): *Drevnetjurkskij slovar’.* 413.

[37] GYÖRFFY ISTVÁN: A kunok megtérése. In: GYÖRFFY ISTVÁN: *Magyar nép, magyar föld.* Budapest, 1942. 34–35.

nemcsak a „pogány" kunokra voltak jellemzőek. A kunok *„kötelezték magukat, hogy […] keresztény szokás szerint falvakban, földbe épített épületekben és házakban fognak lakni*".[38] A pogányság ez utóbbi ismérvének elhagyására még várni kellett: még a XIV. század közepén is előfordul, hogy egy királyi birtokadományozás feltételeként I. Lajos király azt szabja meg, hogy a megadományozott kunok ott letelepednek és az igaz hit megtartása mellett keresztény szokás szerint laknak.[39]

A kunok ősi hitvilágába jobban bepillanthatunk a régészeti adatok révén, temetkezési szokásaik vizsgálatával. A korabeli források egyöntetűen arról tanúskodnak, hogy a kunok nagy halmot emeltek halottaik sírja fölé. Legismertebb WILLELMUS DE RUBRUK véleménye, aki 1253-ban utazott végig az Azovi-tenger partvidékén. „Mentünk-mentünk tehát kelet felé, és nem láttunk egyebet, mint az eget s a földet, olykor jobbkézről a tengert, melyet a Don tengerének mondanak, valamint a kunok sírhalmait; ezek már két mérföldnyi távolból szemünkbe ötlöttek, lévén az a kunok szokása, hogy az egész rokonság együvé temetkezik."[40] Az al-dunai kunok főembereinek temetkezése kapcsán szintén halomsíros, ún. kurgán-temetkezésről számol be – szemtanúk tudósítása alapján – ALBERICUS MONACHUS TRIUM FONTIUM és JOINVILLE.[41] Utóbbi szerint a halomhoz szükséges követ és földet még a temetés napján hordták össze a szertartáson résztvevők. Forrásaink ugyancsak említik a lovastemetkezést, valamint a szolgák eltemetését urukkal együtt. ALBERICUS cisztercita szerzetes krónikájában az 1241-ben elhunyt Ionas kun fejedelemről azt írja, hogy bár meg volt keresztelve, élve temették mellé nyolc fegyverhordozóját és huszonhat lovát. JOINVILLE egy francia lovag beszámolója alapján részletesen leírja ugyanezen kun fejedelem egyik főemberének temetési szertartását 1239–1240 körül. A halottal legjobb lovát és legjobb szolgáját elevenen eltemették, a szolgával kincseket és egy levelet küldtek a másvilágra a kunok hajdani első királyához. Ez a motívum az ősök kultuszára utal, s az alábbiakban látni fogjuk, hogy a halotti szobrok állításának szokása szintén azzal kapcsolatos. Az élve eltemetés barbár szokása igen archaikus, a korábbi steppei népeknél utoljára a szkítáknál fordult elő.

A kunok temetkezési szokásairól fennmaradt korabeli adatokat a Fekete-tenger vidéki steppéken végzett régészeti kutatások is igazolják. A kunokkal együtt a XI. század második felében új régészeti kultúra jelent meg a steppén a

---

[38] GYÁRFÁS ISTVÁN: *A jász-kúnok története*. II. 433. (SZILÁGYI LÓRÁND fordítása, in: *Árpádkori törvények*. Budapest, 1961. 81.)

[39] 1354-ben ezzel a feltétellel adományozta I. Lajos király a Szolnok megyei Szentkirály és Mindszent üresen álló birtokot *Bwchwr* fia Péter kunnak és rokonainak: GYÁRFÁS ISTVÁN: *A jász-kúnok története*. III. 489.

[40] GYÖRFFY GYÖRGY: *Napkelet felfedezése.* 137.

[41] GOMBOS, A. F.: *Catalogus* … I. 34., II. 1230–1231.; PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS: *Hagyományok, kapcsolatok* … 58–60.

Volgától nyugatra, mely a korábbi nomádok emlékeitől és a későbbi, mongolkori leletanyagtól is jól elkülöníthető. Többek között kun jellegzetességnek tartható, hogy a halottal egész lovát eltemették, mint korábban az avarok (szemben más népekkel, így a magyarokkal és a besenyőkkel, akiknél a részleges lótemetkezés volt általános), ami ugyancsak archaikus, belső-ázsiai eredetű szokásnak számít.[42] Magyarországon a kun társadalom vezető rétegének eddig ismert 13 hagyományos, pogány rítusú temetkezéséből 4 helyen van biztos tudomásunk *teljes ló* eltemetéséről (Csengele–Bogárhát, Kunfehértó–Inoka, Nagykamarás–Bánkút, Tiszaföldvár–Homok–Óvirághegy), de emellett a lócsontváz nélküli ún. *lószerszámos temetkezés* is előfordul (Csólyospálos–Csólyos puszta, Erdőtelek, Kunszentmárton–Jaksorérpart).[43] A fentebb idézett írott források adatai szinte megelevenednek az egyetlen eddig feltárt kun fejedelmi sír láttán, mely az Azovi-tenger mellékén, Zamozsie falunál, a Csingul patak partján 1981-ben került napvilágra. A rendkívül gazdag öltözékben, ékszerekkel, teljes fegyverzettel és luxustárgyakkal eltemetett 40-50 éves férfi sírja körül külön sírgödrökben öt felszerszámozott ló feküdt. A temetkezés a mellékletek gazdagsága alapján nagyfejedelem sírjának tartható, s a XIII. század első felére, a tatárjárás előttre keltezhető. A sírban talált nyugat-európai típusú övfelszerelésekhez hasonlók magyarországi kun sírokban is előkerültek. A leletegyüttes nyugati eredetű füstölője közvetlen bizonyíték a római katolikus egyház kunok közötti térítő tevékenységére, legnagyobb valószínűséggel éppen a Magyarországról induló domonkos missziók révén juthatott a kunokhoz. Ugyanakkor a halotti felszerelés hat darab aranyhímzéses, bizánci selyemből készült kaftánját orosz műhelyekben varrták és hímezték, egyikük orosz miseruhából lett átalakítva, rajta a Megváltó képével. Ezek a textiliák az orosz és a kun fejedelmi családok közötti dinasztikus kapcsolatokról tanúskodnak, és a fentiek alapján az is feltehető, hogy a Csingul-parti kun fejedelem meg volt keresztelve.[44] Vajon az orosz orthodox egyház papjai vagy a domonkos szerzetesek térítették meg? Eltemetése mindenesetre a hagyományos rítus szerint történt.

Láttuk, hogy Ionas kun fejedelmet 1241-ben Konstantinápoly közelében pogány szertartás szerint temették el, pedig meg volt keresztelve. Ez a kettősség

---

[42] FEDOROV-DAVYDOV, G. A.: *Kočevniki Vostočnoj Evropy pod vlast'ju zolotoordynskih hanov. Arheologičeskie pamjatniki.* Moskva, 1966. 142–147.; PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS: *Hagyományok, kapcsolatok …* 54–58.

[43] PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS: *Hagyományok, kapcsolatok …* 140–141.; HORVÁTH FERENC: *A csengelei kunok ura és népe.* Budapest, 2001. 90–92, 100–101, 121–123.; PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS: Az etnikai különállástól az integrációig. A kunok régészeti hagyatékának tanulságai. In: *Autonóm közösségek a magyar történelemben.* Szerk.: BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET. Kiskunfélegyháza, 2003. 81.

[44] OTROŠČENKO, V. V. – RASSAMAKIN, JU. JA.: Polovec'kij kompleks čingul'skogo kurganu. *Arheologija (Kiiv)* 53 (1986) 14–36.; PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS: *Hagyományok, kapcsolatok …* 65–72.

nemcsak fejedelmi személyek esetében fordult elő. RUBRUK 1253-ban utazás közben látta egy nemrég elhunyt keresztény kun sírját, „akinek magas póznák közé tizenhat lóbőrt akasztottak fel, minden égtáj felé négyet, és kumiszt tettek oda, hogy igyék, meg húsokat, hogy egyék”.[45] Nem csodálkozhatunk, hogy Magyarországon az előkelő réteg a megkeresztelkedés után még két-három nemzedéken keresztül a hagyományos pogány rítus szerint temetkezett.

A kun hitvilág sajátos területét ismerhetjük meg az elhunytak emlékére állított kőszobrok, az ún. *kamennaja babák* révén. Ezek meglétéről, a szoborállítás szokásáról szintén WILLELMUS DE RUBRUK tudósított úti jelentésében: „A kunok nagy halmot emelnek a megboldogult felett és szobrot állítanak neki, mely Keletnek néz, és a köldöke előtt serleget tart a kezében.”[46] A régészeti kutatás kimutatta, hogy az elhunytat díszes viseletben, álló vagy ülő testtartásban ábrázoló, arccal kelet felé néző férfi és női szobrokat sohasem a sír fölött, hanem másutt, korábbi kurgánokon állították fel. A férfi és női szobrokat általában párosan vagy csoportosan találták, kősorokkal körülvett négyszögletes vagy kerek térség közepén, közelükben áldozati állatok maradványai kerültek elő. A kutatók véleménye megegyezik abban, hogy a bekerített köves térségek a szobrokkal az ősök kultuszának szentélyei lehettek. A szoborállítás szokása és a szobrok körül hasonló kultuszhelyek építése már a VI–VII. századi türköknél kialakult. A dél-oroszországi halotti szobrok művészetének közvetlen előzményei a IX–XI. században a Balhas-tótól délre a Hétfolyó vidékén mutathatók ki, ahol a kunok is megfordultak vándorlásuk során. A szentélyek eredetileg a halottnak szentelt helyek, ahol a temetés utáni szertartásokat végezték az alatt az időszak alatt, amíg a halott lelkének a másvilágra vezető útja tartott. A szobrok azt a hiedelmet testesítik meg, hogy a halott lelke egy ideig az élők között marad és maga is részt vesz a halotti toron (a kezében tartott serleg vagy pohár italáldozatra szolgál), majd később, a másvilágra vezető út megtétele után a nemzetséget oltalmazó ősök szellemei közé kerül. Ettől kezdve a szobor körüli szentély az őskultusz áldozóhelye lett, maga a szobor pedig a szabad lélek tartózkodási helye. Valószínűnek tartjuk, hogy a steppei szálláshelyek környékén felállított szobrok segítségével az élők társadalma kapcsolatot tudott létesíteni a nemzetség másvilágra költözött tagjaival.[47]

---

[45] GYÖRFFY GYÖRGY: *Napkelet felfedezése.* 131. – A magyarországi kun régészeti emlékanyagban is van olyan sírlelet, amelynek alapján feltehető, hogy a sírban nyugvó kun meg volt keresztelve. Ez a Balota pusztai női sír, amelyben bizánci típusú ötvöstárgyak voltak, köztük egy serlegtalp, valamint Ióannész Vatatzész nikaiai császár (1222–1254) arany hyperperosa. Lehetséges, hogy az illető orthodox keresztény volt, ugyanakkor bizonyosan kun etnikumú, hiszen fejdísze a jellegzetes kun női viselet része. PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS: *Hagyományok, kapcsolatok* … 105–107, 153–160.

[46] GYÖRFFY GYÖRGY: *Napkelet felfedezése.* 131.

[47] PLETNEVA, S. A.: *Poloveckie kamennye izvajanija.* Arheologija SSSR. Moskva, 1974. 73.; ŠVECOV, M. L.: Poloveckie svjatilišča. *Sovetskaja Arheologija* 1979:1. 208–209.; PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS: *Hagyományok, kapcsolatok* … 71–88.

A kunok halotti kultuszának és művészetének a türkökig visszavezethető volta megengedi azt a feltételezést, hogy a vallási képzetekben és a mitológiában is keressünk hasonló vonásokat. A belső-ázsiai lovasnomád népek ősi kultúrájának egyik közös vonása az Örökkévaló Kék Ég kultusza.[48] Ég-isten, a legfőbb isten neve a VIII. századi türk feliratokban is gyakran előfordul. Kagánok és népek Ég-isten rendeléséből emelkednek fel vagy hanyatlanak le. A türk Bilge kagán „Ég-istenhez hasonló, Ég-istentől teremtett”. A türk nép sorsáról Ég-isten és a szent Föld-Víz-isten határozott.[49] A XIII. századi mongoloknál az Örökkévaló Ég a legfelsőbb lény, a mindenható isten; a legfőbb istenbe vetett hitük már közel állt a monoteizmushoz. Nagykánjaik ezért is érdeklődtek annyira a tételes vallások tanításai iránt.[50] A kunoknál a halotti szobrok művészetének az egész törzsszövetség területén elterjedt, egységes ikonográfiai szabályai egységes vallási képzetekre utalnak. Nyilvánvaló, hogy az arccal kelet felé forduló és italáldozatot bemutató szobrok ugyanazon istenség tiszteletét fejezik ki – a középkori steppei nomád társadalmak mitológiai rendszerének megfelelően elsősorban a felső Ég-istenét, akinek a Nap is egyik megjelenési formája.[51]

A Magyarországra települt kunok kereszténnyé válása hosszú folyamat volt, maga a megkeresztelés is több éven keresztül tartott. IV. Béla 1253-ban írja IV. Ince pápának a kunokról: „ezek nemrég hivattak a hitre s jönnek most is napról napra”.[52] 1260-ban Ottó passaui püspököt biztosítja arról, hogy a kunok mindnyájan megkeresztelkedtek. „… ezek a kunok a Szentlélek kegyelméből vett reménységben megtagadva pogányságuk tévelygéseit, az egyedül üdvözítő igaz hit világosságára tértek, s együttesen, különbség és kivétel nélkül odajárulva a keresztvíz szent forrásához üdvösségesen kiérdemelték, hogy e hit jegyeivel jelöltessenek és a mi szent anyánkhoz, a római egyházhoz csatoltassanak.”[53] A domonkos szerzetesek állandóan a kunok között tartózkodtak a hit erősítése végett. A kunok közül sokan azonban nem tartották be befogadásuk feltételét. IV. Orbán pápa 1264-ben a király panaszára hivatkozva írja az esztergomi és a kalocsai érseknek, hogy még mindig kevesen tértek meg, és a megkeresztelkedett kunok is megtagadják a keresztény hitet és

[48] LŐRINCZ LÁSZLÓ: *Mongol mitológia.* Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 14. Budapest, 1975. 182–183.
[49] *Örök kőbe vésve. A régi török népek irodalmának kistükre a VII-től a XV. századig.* Szerk.: KAKUK ZSUZSA. Budapest, 1985. 31–43.
[50] LŐRINCZ LÁSZLÓ: *Mongol mitológia.* 176–184.
[51] LŐRINCZ LÁSZLÓ: *Mongol mitológia.* 183.; DIENES ISTVÁN: *A honfoglaló magyarok.* Hereditas. Budapest, 1972. 56.
[52] MAKKAI LÁSZLÓ – MEZEY LÁSZLÓ: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek.* 161.
[53] MAKKAI LÁSZLÓ – MEZEY LÁSZLÓ: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek.* 164.; GYÁRFÁS ISTVÁN: A jász-kúnok története. II. 409–410.

istentelenségeket követnek el. Ha a főpapi intés ellenére sem tesznek eleget a feltételeknek, keresztes hadjárattal fogják kiűzni őket az országból.[54]

A kunok hét nemzetségének szállásterülete öt egyházmegyébe esett: a kalocsai érsekség, valamint a váradi, az egri, a csanádi és a váci püspökség fennhatósága alá tartozott. A megkeresztelést a püspökök végezték saját egyházmegyéjükben. IV. László 1279. augusztus 10-i oklevele (az ún. II. kun törvény) szerint az idő tájt még mindig tartott a megkeresztelés, és a kun nemzetségeket felkereső püspököknek egyúttal intézkedniük kellett a kunok keresztény foglyainak szabadonbocsátását illetőleg is.[55]

IV. László uralkodása alatt (1272–1290) az egyházi vezetők, különösen Lodomér esztergomi érsek, szívós harcot folytattak a kunok által meghonosított pogány szokások ellen, melyeket a király maga is követett. 1279-ben Magyarországra érkezett Fülöp fermói püspök, pápai legátus, hogy helyreállítsa az egyház jogait és az ország belső békéjét. Részben Lodomér érsek hatására, részben egyoldalú felfogásából eredően, nem ismerve eléggé az ország belső viszonyait a pápai legátus fő feladatának a kunok gyors megtérítését tekintette, és a királyt is az egyházi törvények megtartására akarta kényszeríteni. Az ő kezdeményezésére és közreműködésével születtek meg az ún. kun törvények, amelyek a kunokat kötelezték a kereszténység végleges és valóságos felvételére.[56]

A következő esztendők eseményei azt mutatják, hogy a pápai legátus ténykedése nem oldotta meg az ország és az egyház valóságos problémáit, nem csökkentette a feudális anarchiát és a hatalmaskodásokat, ráadásul a kunokkal kapcsolatos konfliktust kiélezte, és végül is sem a király, sem a kunok nem tartották be ígéreteiket. Az erőszakos térítési kísérletek a kunok lázadásához vezettek. IV. László kénytelen volt élére állni az ellenük vezetett hadjáratnak, melynek során 1282-ben (más vélemény szerint 1280-ban) a mai Hódmezővásárhely területén fekvő Hód-tó mellett a kunokat leverték. A kunok

---

[54] GYÁRFÁS ISTVÁN: *A jász-kúnok története*. II. 413–414.; GYÖRFFY ISTVÁN: A kunok megtérése. 37–38.

[55] GYÁRFÁS ISTVÁN: *A jász-kúnok története*. II. 441.

[56] GYÁRFÁS ISTVÁN: *A jász-kúnok története*. II. 432–435, 438–443. – Az 1279. aug. 10-i oklevél csak XVIII. századi másolatokban maradt fenn, a kutatók egy részének véleménye szerint XVIII. századi hamisítvány, lásd BEREND NÓRA: Az 1279-i „kun törvények" szövege és keletkezési körülményei. In: *A Jászkunság kutatása 2000*. Szerk.: BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET – HORTINÉ BATHÓ EDIT – KISS ERIKA. Jászberény – Kiskunfélegyháza, 2002. 147–153. Az oklevél egyes cikkelyeit egyszerűen átmásolták az 1279. jún. 6-i ún. I. kun törvényből. A többi cikkely között azonban van néhány, amely korabeli, XIII. század végi ismereteket tükröz, ezért nem tartjuk valószínűnek, hogy XVIII. századi konstrukció lenne (ilyen korhű elemek pl.: a kunok Körösök és Maros közötti, illetve Temes vidéki szállásterülete, ami 1282 előtti állapotokat idéz; a megállapodásnál jelen lévő két kun főember Alpar és Uzur, utóbbi az ún. I. kun törvényben is szerepel, Alpar (Alpra) pedig más korabeli forrásokból is ismert személy, aki ebben az időszakban a kunok legfőbb vezetője volt; a keresztény foglyok elengedésével kapcsolatos vita, melyben Fülöp végül is engedett; etc.).

egy része – valószínűleg a Körösök és a Maros között, valamint a Temes folyó vidékén élő nemzetségek népe – ekkor elhagyta az országot, a legyőzött kunok közül pedig sokan rabszolgasorba kerültek.[57]

IV. László a továbbiakban is a kunokra igyekezett támaszkodni, a közülük szervezett testőrgárdával, a nyőgérekkel és más pogányokkal vette körül magát. Lodomér esztergomi érsek az egyházi törvények lábbal tiprásával, a tatárokkal való szövetkezéssel vádolta meg a királyt és kiközösítette. Az érsek 1288-ban IV. Miklós pápához intézett levelében beszámolt arról, hogy milyen feltételek mellett oldotta fel IV. Lászlót a kiközösítés alól. A királynak meg kellett esküdnie többek között arról, hogy pogány híveit – szaracént, nyőgért, zsidót, kunt vagy tatárt – nem tűri meg szolgálatában, nekik hivatali méltóságot nem ad, hogy visszatér a katolikus viselkedés becsületes formájához, „különösen ételben, ruházatban, szakáll- és hajviseletben”.[58] Láthatjuk, hogy a viselet is a pogányság ismérvei közé tartozhatott. A kun viselet a király környezetében valóban divattá vált, még egyes magyar urak között is. A XIV. századi krónikaszerkesztésnek a Képes Krónikában fennmaradt szövege arról beszél, hogy Fülöp pápai legátus a magyaroknak is elrendelte, hogy „hagyjanak fel a szakáll leborotválásával, a hajnak magyar szokás ellenére való lenyírásával, és ne viseljenek kumán süveget, amelynek használata már szinte szokássá lett Hungáriában”.[59]

Valószínűnek tartjuk, hogy éppen IV. László korának fejleményei alapján a kunok megítélése Magyarországon igen kedvezőtlenné vált, a társadalmi közfelfogás szerint a kunok a kereszténység ellenségeinek számítottak, a pogányságot jelképezték. A XIII. század végétől kezdve jelennek meg ugyanis a templomi falkép festészetben a Szent László legenda ábrázolásai, amelyeken Szent László ellenfeleiként a pogány kunok jutnak főszerephez. Az ábrázolt epizód, László herceg harca a leányrabló kunnal nem szerepel a *Vita Sancti Ladislai* szövegében, csak szájhagyomány útján maradt fenn, így került a falfestményekre és a miniatúrákra, valamint XIV. századi krónikánkba. A legendának ez a része azt az eseményt ábrázolja, amikor 1068-ban pogány „kunok” (valójában portyázó besenyő–úz hadak) törtek be az országba és László herceg az észak-erdélyi Kerlésnél szétverte őket. A jelenet a kereszténység és a pogányság küzdelmét szimbolizálja, de valószínűleg egy honfoglalás előtti keleti hősmonda egyes elemeit is megőrizte. A valósághű ábrázolások elsőrendű fontosságú források a XIII–XIV. századi kun viseletre és fegyverzetre.[60]

---

[57] GYÖRFFY GYÖRGY: A magyarországi kun társadalom … 285–286.

[58] MAKKAI LÁSZLÓ – MEZEY LÁSZLÓ: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek.* 204.

[59] SRH I. 473.; *Képes Krónika.* Ford.: BELLUS IBOLYA. Kísérőtanulmányok: DERCSÉNYI DEZSŐ, KRISTÓ GYULA, CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA. Jegyzetek: KRISTÓ GYULA. Budapest, 1986. 231.

[60] *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból. I.* Szerk.: ÉRSZEGI GÉZA. Budapest, 1999. 89–96.; *László király emlékezete*. Szerk.: KATONA TAMÁS. Budapest, 1977. 49–59.; LEVÁRDY FERENC: *Magyar Anjou Legendárium.* Budapest, 1973. 21–23, XLIV/1-24.;

Ugyanebben az időben (1282–1285 között), IV. László udvarában írta meg KÉZAI SIMON, a király klerikusa *Gesta Hungarorum*-át, azaz a magyarok és elődeik, a hunok történetét azzal a szándékkal, hogy a magyar nemzet előkelő eredetét igazolja. Művében a szerző a pogány hunok életmódját a kunok életének mintájára mutatja be.[61] A hunok „feleségeikkel, sátraikkal és kocsijaikkal együtt vonultak ki földjükről" (8. fejezet); Etele király *„népével […] a mezőn sátrakban és kocsikon élt"* (10. fejezet): a középkori nomád népekre, főként a kunokra és a mongolokra jellemző a jurta-kocsik és ládás taligák nagymértékű használata, szállásaikon és vándorlásaik során ilyen kocsikon laktak az öregek, a nők és a gyermekek, holmijaikat ilyeneken tartották.[62] A hunok „tömlőkön átkeltek a Dunán" (9. fejezet): a nomádok és általában a régi keleti népek tömlőket használtak a folyón való átkeléshez.[63] A csatában elesett Keve kapitánynak a hunok „az országút mentén, ahol kőszobrot emeltek, ünnepélyes körülmények között, a szkíta szokásoknak megfelelően elhantolták" (9. fejezet): ehhez a megjegyzéshez KÉZAInak egyrészt valóban a Fejér megyei Keveaszón álló római oltárkő adhatta az ötletet, másrészt az ünnepélyes „szkíta" (kun) temetésnek velejárója volt az elhunyt számára szobor állítása.[64] Etele király „ruházatának szabásában és alakjában ő maga és népe is a médek divatját követte" (10. fejezet): láthattuk, hogy ez a divat a maga valóságában jelen volt a korabeli Magyarországon és mintaképül szolgált a keleti népek jellemzéséhez.[65] Az Attila udvarában zajló fényűző és erkölcstelen élet nem egyezik a hunkori források leírásával,[66] ez KÉZAI konstrukciója, amihez akár IV. László és környezetének életmódja is szolgálhatott előképül.

A második könyv végén, a magyar honfoglalás után bejött idegenekről szóló utolsó részben KÉZAI arról ír, hogy a magyaroknak még a kereszténység felvétele előtt foglyaik egy részét „rabszolgává téve, különböző szolgálatok

Képes Krónika. Hasonmás kiadás. Chronicon Pictum. Phototypice impressum. I. 72–74, II. 123-125.; LUKÁCS ZSUZSA: A Szent László legenda a középkori magyar falképfestészetben. In: *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez.* Szerk.: MEZEY LÁSZLÓ. Budapest, 1980. 163–185.; LÁSZLÓ GYULA: *A Szent László-legenda középkori falképei.* Budapest, 1993. 17–20, 24–34, 46–55.; PÁLÓCZI-HORVÁTH, A.: Le costume coman au moyen âge. *Acta Archaeologica ASH* 32 (1980) 417–419.; PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS: *Hagyományok, kapcsolatok* … 178–186.

61 GYÖRFFY GYÖRGY: A magyarországi kun társadalom … 284.

62 KÉZAI SIMON: *A magyarok cselekedetei.* BOLLÓK JÁNOS fordítása. In: ANONYMUS: *A magyarok cselekedetei.* KÉZAI SIMON: *A magyarok cselekedetei.* Utószó, jegyzetek: VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Millenniumi Magyar Történelem. Budapest, 1999. 94, 96.; PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS: *Besenyők, kunok, jászok*. 96. – A nyugat-szibériai steppéken lakó, kunokkal rokon kanglik nevének jelentése 'szekeres': GYÖRFFY GYÖRGY: *Napkelet felfedezése.* 235.

63 KÉZAI SIMON: *A magyarok cselekedetei.* 94, 131.

64 KÉZAI SIMON: *A magyarok cselekedetei.* 95, 131.

65 KÉZAI SIMON: *A magyarok cselekedetei.* 96.; ZICHY ISTVÁN: A Képes Krónika miniatűrjei viselettörténeti szempontból. In: *Petrovics Elek emlékkönyv.* Budapest, 1934. 59–69.

66 KÉZAI SIMON: *A magyarok cselekedetei.* 95–96, 132.

céljából saját sátraik körül volt szokásuk tartani. Ezek a foglyok csak az állattartásból és zsákmánylásból tartották fönn magukat, mint a kunok.” A kereszténység felvétele után a pápa elrendelte, hogy többé ne zsákmányoljanak és keresztény foglyaikat engedjék szabadon, később úgy döntött, hogy a foglyok műveljék a földet (95. fejezet).[67] Ez egybevág a kunok esetével, akiknek valóban voltak a különféle hadjáratok során ejtett keresztény foglyaik, részben magyarországiak, részben Ausztriából, Stájerországból, Morvaországból vagy Csehországból elhurcoltak. Fülöp pápai legátus előbb azt kívánta, hogy összes keresztény foglyukat engedjék el, az 1279-i II. kun törvény 9. cikkelye végül is azt írta elő, hogy a külföldieket megtarthatják, de a Magyarország területén ejtett foglyokat kénytelenek voltak szabadon engedni.[68] A rabszolgaszerzés lehetősége a kunok előtt lezárult, többé külföldi hadjáratokról sem hurcolhattak el embereket. Tudunk arról, hogy 1282-ben az éhínség elől Magyarországra menekülő lengyeleket és cseheket kunok vásárolták meg, hogy gazdaságaikban a mezőgazdasághoz értő munkaerőt tudjanak foglalkoztatni.[69]

A kunok kereszténnyé válásának folyamatát a névtudományi források segítségével világíthatjuk meg. Eddigi – még korántsem teljes – gyűjtésünkben mintegy 300 magyarországi kun személynév szerepel 1239 és 1541 között. A régi kun személynevek etimológiájával és a névadási szokásokkal RÁSONYI LÁSZLÓ foglalkozott, az általa összeállított katasztert kiegészítettük ugyanezen időszak keresztény kun neveivel. Az oklevelekben szereplő kun személyek többsége a XIV. század közepéig pogány nevet visel, mely általában kipcsak-török eredetű és a török népek személynévadási szokásaival magyarázható (pl. 1266: *Illan* ’kígyó’; 1279: *Alpar* ’hős, bátor ember’; 1290: *Aydua* ’felkelő hold’; 1333: *Kunchegh* ’nadrág’).[70] A XIV. század második felében a pogány személynevek egyre ritkábbak lesznek. Keresztény nevű kun elvétve már a XIII. század végi forrásokban is előfordul (pl. 1283: *Iwan christianus Cumanus*; 1292: *Cumani christiani dicti de Morouth*),[71] számuk azonban csak az említett folyamattal párhuzamosan kezd nőni és a XIV. század harmadik harmadában jut túlsúlyra.[72] Megfigyelésünket igazolja a neveknek az a csoportja, amikor a forrás az apa nevét is közli: azok a keresztény nevű kunok, akiknek az apja még

---

[67] KÉZAI SIMON: *A magyarok cselekedetei.* 122–123.; GYÖRFFY GYÖRGY: A magyarországi kun társadalom … 284.

[68] GYÁRFÁS ISTVÁN: *A jász-kúnok története*. II. 441.; GYÖRFFY GYÖRGY: A magyarországi kun társadalom … 278–279, 283.

[69] GYÖRFFY GYÖRGY: A magyarországi kun társadalom … 287.

[70] RÁSONYI, LÁSZLÓ: Les anthroponymes comans de Hongrie. 135–149.

[71] GYÁRFÁS ISTVÁN: *A jász-kúnok története*. II. 447, 459.; GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* I. 461, 469.

[72] PÁLÓCZI HORVÁTH, ANDRÁS: Steppe traditions and cultural assimilation of a nomadic people: the Cumanians in Hungary in the 13th-14th century. In: *Archaeological Approaches to Cultural Identity.* SHENNAN, STEPHEN (ed.). London, 1989. 296, fig. 21.1.; PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS: *Besenyők, kunok, jászok*. 94.; BEREND, NORA: *At the Gate of Christendom*. 252.

pogány nevet visel, zömében 1330 és 1360 között tűnnek fel a forrásokban (pl. 1340: *Petrus filius Kochola*; 1354: *Petrus filius Bwchwr*).[73] Nyilvánvaló, hogy a neveknek ebben a csoportjában a névadás megváltozásának kora néhány évtizeddel korábban volt, akkor, amikor az illető személyek születtek. Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a keresztény szokások átvételének egyik lényeges mozzanata, keresztény nevek adása a kun családokon belül a XIV. század első harmadában kezdett általánossá válni.

Hasonló eredményre jutunk, ha a régészeti kutatások alapján próbáljuk meghatározni azt az időpontot, ameddig a kunok vezetőrétege pogány módra temetkezett. Az eddig ismert sírok XIII. századiak, legkésőbb a XIV. század elején kerülhettek földbe. Ezután a kunok urai és nemesei, ispánok és kapitányok is népükkel együtt temetkeztek a szállásaik melletti temetőkben, ahol a század végére felépültek az új plébániaegyházak.[74]

Fenti megfigyeléseink megengedik azt a következtetést, hogy a kereszténnyé válás folyamata Károly Róbert uralkodása alatt jutott fordulóponthoz. A térítés sikere érdekében a pápa 1328-ban megtiltotta a tized szedését a frissen megtért pogányoktól és eretnekektől. Az 1332–1335. évi pápai tizedjegyzékben kunsági egyházak nem szerepelnek. Hitetlen kunokról azonban még a XIV. század közepén is hallunk. 1348-tól pápai rendeletre a Ferenc-rendi minorita szerzetesek végeztek térítő munkát és lelki gondozást a kunok és a jászok között, szállásról szállásra járva. 1351-ben egy pápai bulla abban a kedvezményben részesítette a jászokat, kunokat és tatárokat, hogy tized helyett harmincadot fizessenek.[75] GYÖRFFY ISTVÁN véleménye szerint a római katolikus vallás még a XVI. századra sem vert elég mélyen gyökeret a kunok között, ez magyarázza, hogy a reformáció idején az egész Kunság protestáns lett és az ellenreformáció után is az maradt.[76]

---

[73] GYÁRFÁS ISTVÁN: *A jász-kúnok története*. III. 479, 489–490.

[74] SELMECZI LÁSZLÓ: Adatok és szempontok a kunok régészeti kutatásához Szolnok megyében. *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv 1973.* Szolnok, 1973. 112.; PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS: *Hagyományok, kapcsolatok* … 172.; BEREND, NORA: *At the Gate of Christendom*. 253. Az új templomok felépüléséig a kunok sok helyen a korábbi, elnéptelenedett Árpád-kori magyar falu templomát használták, szállástemetőiket mellette létesítették, még nem teljesen megszilárdult településeik is a templomok környékén találhatók.

[75] PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS: *Besenyők, kunok, jászok*. 95.; GYÖRFFY ISTVÁN: A kunok megtérése. 41–42.

[76] GYÖRFFY ISTVÁN: A kunok megtérése. 44–45.

Képek

1. Kun halotti szobor Jerney János gyűjtéséből, az Azovi-tenger partvidékéről

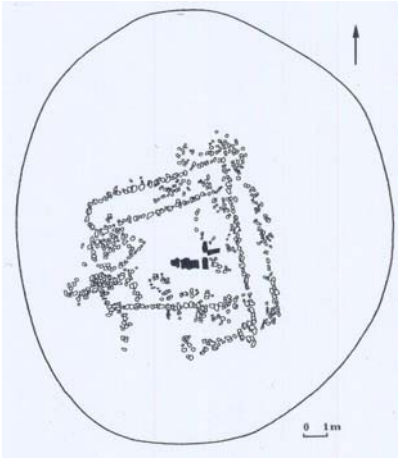
2. Kun szentély alaprajza a Donyec-vidéken: a szobrok körül kettős kőkerítés nyugati bejárattal

3. Erzsébet királyné, V. István felesége és a kun fejedelem leánya kettős pecsétje, előlapján a királyné farkasfejes trónszéken ülő alakja

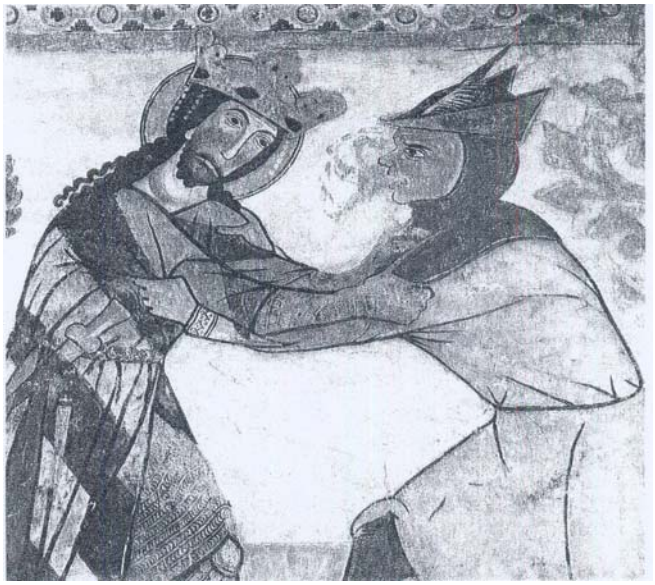
4. Jelenet a Szent László–legendából. Birkózás. Kakaslomnic (Vel’ká Lomnica, Szlovákia), római katolikus templom, 1317 körül

5. Szent László és a leányrabló kun harca. Fametszet a Thuróczy-krónika 1488-i augsburgi kiadásából

Vyctoria ſancti
ladiſlai.